

<https://doi.org/10.15407/uhj2024.03.059>
УДК 930:325:94.38

Олександр ОДРІН

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник,
відділ історії України середніх віків і раннього нового часу,
Інститут історії України НАН України (Київ, Україна)
olodrin@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-2729-6548>

ЛЕЛАНТСЬКА ВІЙНА І ГРЕЦЬКА КОЛОНІЗАЦІЯ ПІДСТУПІВ ДО ЧОРНОГО МОРЯ

Метою є аналіз сучасної історіографії дискусійних питань початків північно-східного вектора Великої грецької колонізації, тобто освоєння еллінами північного узбережжя Егейського, берегів Мармурового морів та чорноморських проток, що уможливило подальшу колонізацію чорноморського басейна. При цьому колонізаційний процес розглядається в контексті міжполісних взаємовідносин VII—VI ст. до н. е., у центрі яких знаходиться так звана Лелантська війна — перший глобальний конфлікт античного світу, наслідком котрого, як вважається, став розподіл сфер колонізаційного впливу. **Наукова новизна.** Вперше у вітчизняній історіографії проаналізовано вивчення питання початків колонізації північного берега Егейського, Мармурового морів та чорноморських проток у контексті наслідків поділу сфер колонізаційного впливу після Лелантської війни. Розглянуто як традиційну точку зору на ці процеси, так і погляди, які відкидають реальність цього глобального конфлікту та його вплив на процес колонізації. **Висновки.** Новітні археологічні й епіграфічні матеріали свідчать не на користь скептичного погляду на Лелантську війну. Вони більшою мірою підтверджують та уточнюють писемну традицію, ніж заперечують її. Згідно з нею, під час конфлікту Мілет і Мегари були союзниками. Вірогідно, союзницькі відносини між ними тривали й у перебігу колонізації, поліси координували свої зусил-

Цитування: Одрін О. Лелантська війна і грецька колонізація підступів до Чорного моря. *Український історичний журнал*. 2024. № 3 (576). С. 59—76. <https://doi.org/10.15407/uhj2024.03.059>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2024. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

ISSN 0130-5247. Український історичний журнал. 2024. № 3 (576)

ля на колонізаційних шляхах. Тривалі дружні відносини як між метрополіями, так і між заснованими ними апойкіями підтверджуються даними епіграфіки. Тому цілком вірогідною виглядає концепція кооперації й розподілу сфер впливу між Мілетом та Мегарами під час колонізації басейну Мармурового моря та чорноморських проток. Ці союзницькі відносини, очевидно, збереглися і при освоєнні басейну Чорного моря.

Ключові слова: Делантська війна, колонізація, історіографія, Мілет, Мегари, Давня Греція.

Дослідження історії грецької колонізації загалом і так званої Великої грецької колонізації VII—VI ст. до н. е. зокрема, одна з ключових проблем історії Давньої Греції. Власне кажучи, це цілий комплекс взаємопов'язаних проблем, кожна з яких на сьогодні залишається далекою від розв'язання. Однією з них є, приміром, питання початку грецької колонізації (нерозривно пов'язана з питанням про її природу): чи можна називати власне колонізацією ще ранню, доплісну — проникнення греків на узбережжя Малої Азії та прилеглі острови в XI—IX ст. до н. е., а тим більше — мікенську експансію XIV—XII ст. до н. е.?

Окрім хронологічних аспектів історії грецької колонізації, не меншу вагу мають і географічні. Існує очевидна диспропорція у синтетичних працях з історії колонізації різних частин еллінської Ойкумени. Адже західному вектору Великої грецької колонізації в історіографії присвячено незмірно більше уваги, аніж північно-східному. Так, приміром, у фундаментальному двотомному колективному дослідженні, присвяченому грецькій колонізації, яке побачило світ на початку 2000-х рр. [1—2], західним апойкіям присвячено понад півдесятка розділів, тоді як північно-східним — лише один, що обмежується самою Північною Егеїдою, тоді як басейни Мармурового й Чорного морів не розглядаються взагалі. Ще більш показова ситуація з монографічними дослідженнями. Так, 1948 р. Т. Данбебін випустив працю з історії грецьких апойкій Південної Італії та Сицилії — «Західні греки» [3], яка стала етапною у вивченні західного вектора еллінської колонізації. З того часу з'явилися й інші подібні студії — як індивідуальні, так і колективні¹. Натомість стосовно іншого, не менш важливого напрямку грецької колонізації — північно-східного — подібних узагальнень бракує й сьогодні.

Ще у 1986 р. Б. Ісаак у монографії, присвяченій грецьким колоніям у Фракії, запропонував термін «північні греки» — за аналогією до «західних», яким позначаються мешканці грецьких колоній Західного Середземномор'я, головним чином Італії та Сицилії [6]². Під «північними» греками він розумів мешканців північного узбережжя Егеїди на схід від Халкідіки й далі до Геллеспонта, Пропонтиди (Мармурового моря) та басейну Чорного моря. Саме в такому широкому розумінні термін і вживатиметься у цій статті. Зазвичай історію північних

¹ Див., напр., популярну книжку історика, археолога й письменника В. Манфреді [4], 2-ге вид. якої побачило світ 2000 р., а 3-тє — 2018 р., або колективну працю за ред. Дж. Карателлі [5].

² Утім, сам термін «західні греки» теж може вживатись у ширшому та вужчому значеннях: якщо Т. Данбебін фактично обмежував коло «західних греків» італійськими, то, приміром, А. Вудгед [7] включав до нього й мешканців грецьких апойкій Південної Франції, Іберійського півострова, насамперед Массалії.

греків розглядають окремими фрагментами чи блоками, часом у відповідності до сучасних державних кордонів, що методологічно виглядає не надто коректним. Тож тут я спробую поглянути на процес грецької колонізації в північно-східному напрямку як на певну цілісність, попри всю його складність.

Цілком очевидно, що розглянути всі чи бодай основні питання розселення північних греків у рамках однієї публікації неможливо, це вимагає щонайменше монографічного дослідження або принаймні серії статей. У цій статті метою дослідження є аналіз сучасної історіографії дискусійних питань початків північно-східного вектора Великої грецької колонізації, тобто освоєння еллінами північного узбережжя Егейського, берегів Мармурового морів та чорноморських проток, що уможливило подальшу колонізацію чорноморського басейна. При цьому колонізаційний процес розглядається в контексті міжполісних взаємовідносин VII—VI ст. до н. е., у центрі яких знаходиться так звана Лелантська війна.

Процес просування грецьких апойків у північно-східному напрямку можна поділити на кілька етапів: на першому відбулося освоєння узбережжя Македонії, початок якого, можливо, відноситься ще до пізньомікенської доби; на другому етапі елліни заселили північне (фракійське) узбережжя Егейського моря, береги Пропонтиди та проток; на останньому, третьому, етапі відбулася колонізація басейну Чорного моря (звичайно, цей процес не був лінійним і окремі його етапи могли хронологічно накладатись один на одного).

Із розумінням тривалості та складності колонізаційного процесу серед антикознавців загалом розбіжностей немає, тут сформувався трохи незвичний консенсус. Натомість щодо природи самого процесу, щодо ступеня його організованості, щодо хронологічних меж, то тут дослідники періодично впадають у крайнощі — від уявлень про боротьбу «торговельних ліг», які буцімто об'єднували чи не всі економічно розвинуті поліси [8], і до бачення колонізаційного процесу ледь не як суцільного хаосу³ з одночасним запереченням існування будь-яких тривалих міжполісних союзів в архаїчну добу⁴. Я не ставлю перед собою мету окреслити всі перипетії дискусій представників крайніх точок зору, тим більше, що старі надто модернізаторські погляди на кшталт концепції «торговельних ліг» вже стали надбанням історії антикознавства. Разом із тим, сучасні радикально-скептичні погляди на можливість існування тривалих міжполісних союзів у добу архаїки, базовані на запереченні свідчень писемних джерел, які буцімто не містили жодних автентичних даних, є радше уділом загальних праць з історії архаїки, ніж конкретно-історичних досліджень⁵. Тому метою роботи є аналіз, у першу чергу, тих праць, які розглядають процес колонізації в контексті динамічних міжполісних взаємовідносин доби архаїки.

³ У нашій історіографії побутував термін «стихийна колонізація», щоправда, лише стосовно освоєння Нижнього Побужжя [9, С. 37—39].

⁴ Про граничний скепсис стосовно масштабності Лелантської війни йтиметься далі.

⁵ Див., напр., праці, присвячені історії провідних в економічному відношенні полісів архаїчної доби: Еретрії [10], Коринфа [11], Мілета [12] Самоса [13], а також колонізаційній діяльності Мілета [14], Коринфа [15], Мегар [16].

Але перед тим, як перейти безпосередньо до доби Великої грецької колонізації, маємо згадати про можливість колонізаційного руху греків у північно-східному напрямкові ще до епохи архаїки. Інакше кажучи, чи могли мореплавці архаїчної доби використовувати маршрути, прокладені ще мікенцями? Це питання розпадається на окремі елементи: питання існування мікенської колонізації як явища; питання репрезентативності археологічного матеріалу як індикатора доколонізаційних (торговельних) контактів; і, нарешті, питання технічної можливості мікенських мореплавців подолати сильну течію в протоках, особливо у Босфорі.

На сьогодні більшість дослідників заперечує існування мікенської колонізації як системного явища, подібного до масштабної колонізації доби архаїки⁶. Виходячи із принципових відмінностей у соціальній структурі мікенського палацового і класичного полісного суспільств дослідники вбачають і якісну різницю в характері їхньої «заморської» експансії, заперечуючи існування мікенських поселень практично в усіх регіонах, де мікенська присутність фіксується археологічно, і де раніше припускалось існування принаймні мікенських факторій, як-от на Тарентійській затоці [19] чи на Кіпрі [20, С. 232—248]. Винятком тут є хіба деякі пункти на егейському узбережжі Малої Азії, особливо в районі Мілету, де присутність ахейців фіксується не лише археологічними, але й писемними джерелами [21, 22]. Утім, якраз для півночі Егеїди можливість існування стаціонарних мікенських форпостів теж не виключена, про що йтиметься далі.

Доволі скептично оцінюється нині й можливість використати археологічні свідчення як індикатор проникнення мікенських мореплавців у басейн Чорного моря⁷. Але головний аргумент проти ідеї мікенської морської чорноморської торгівлі — це твердження про фізичну неможливість для мікенських суден подолати протоки, особливо Босфор, із потужною течією з боку Чорного моря. Це питання є важливим і для колонізації архаїчної доби, на ньому варто зупинитися детальніше.

Проникнення греків до Пропонтиди й далі до Чорного моря, на думку фахівців, які аналізували режим течій у цьому регіоні, мало відбуватися уздовж південного, азійського берега, стартуючи від Троади [24, С. 22—28]. Недаремно ж і руйнування Трої (Іліона) пов'язували зі значенням міста як торговельного центра на шляху з Середземномор'я до Понту⁸. Утім, скептичні голоси почали лунати ще у середині минулого століття, коли Р. Карпентер у спеціальній статті, присвяченій проникненню греків у Чорне море, намагався довести, що аж до пізньоархаїчного часу грецькі мореплавці фізично не були здатні подолати на веслах сильну зустріч-

⁶ Див. узагальнюючу статтю у двотомнику, присвяченому грецькій колонізації [17]. Пор. працю 1960-х рр. із традиційним на той час поглядом, де мікенська колонізація уподібнюється колонізації доби архаїки [18].

⁷ З останніх праць на цю тему див.: [23].

⁸ Палким прибічником цієї ідеї був, зокрема, відкривач Нижнього міста Трої М. Корфман [25]. Між іншим, дослідження Е. Зангера [26], який виявив поблизу Трої штучний порт, подібний до Пілоського, змушують повернутись до ідеї про роль Трої у транзитній торгівлі.

ну течію на Босфорі [27]. Ця можливість, твердив Р. Карпентер, з'явилася у греків лише після появи 50-весельних суден (пентекотер) у VII ст. до н. е. [27, С. 8].

Концепція Р. Карпентера одразу була піддана жорсткій критиці: спочатку відносно поміркованій у праці історика морської справи Б. Лебері [28], а згодом, радикальнішій — у роботі відомого фахівця з теорії та практики колонізації А. Грейєма [29]. Обидва дослідники вказували одразу на декілька сумнівних тверджень Карпентера. По-перше, значна частина фахівців інтерпретує дані джерел, використаних Карпентером для визначення часу появи пентекотери, як такі, що насправді вказують на винайдення трієр⁹, тому немає достатніх підстав датувати VII ст. до н. е. появу саме пентекотер. По-друге, пентекотери і трієри це бойові («довгі») кораблі, тоді як торговельні, передколонізаційні вояжі здійснювались на торговельних («круглих») судах [29, С. 28]. Крім того, на думку Грейєма, Карпентер не врахував низки гідрографічних особливостей Босфору, як-от наявність протитечій [29, С. 30]. Сучасні дослідники прихильніші до точки зору Грейєма, ніж Карпентера, і датують початок проникнення греків крізь протоки щонайпізніше VIII ст. до н. е. [24, С. 23—24]. Що ж стосується мікенських часів, то тут нам просто бракує надійної інформації про конструкцію суден того часу, аби робити висновки про те, чи слідували мореплавці доби архаїки шляхами, прокладеними їх попередниками мікенської доби¹⁰. Утім, апріорно відкидати таку можливість, на мою думку, поки зарано.

Що ж до питання про початки освоєння греками північних берегів Егейського моря, то тут мікенський слід простежити можна. Як показують археологічні дані, пріоритет тут має належати не іонійцям, а мешканцям двох конкуруючих полісів Центральної Евбеї — халкідянам та еретрійцям [33, С. 1—32]. Питання активності евбеїців у торгівлі, а згодом і колонізації, чи не на всіх основних напрямках — і на східному (Аль-Міна в Північній Сирії), і на західному (Пітекусси біля узбережжя Кампанії), і на північному — доволі складне і дискусійне, думки часом полярні — від визнання пріоритету еретрійців (меншою мірою — халкідян) до цілковитого заперечення їхньої ролі [34—36].

Нині існує тенденція применшувати пріоритет евбеїців у заморській торгівлі та колонізації. Традиційно вважається (з опертям, перш за все, на дані археології, але не тільки¹¹), що серед усіх греків доби архаїки саме евбеїці (насамперед, еретрійці), першими заснували факторії у гирлі Оронту — спочатку Сабунію, а згодом, якраз на початку доби архаїки, наприкінці IX — на початку VIII ст. до н. е. — Аль-Міну [38]. Так само першими вони почали й процес колонізації, причому одразу як у західному напрямку (Пітекусси на о. Іск'я у Цен-

⁹ Дискусії з цього питання див., зокрема: [30, С. 63 і далі; 31, С. 80—81] та ін.

¹⁰ Тут могли б нагодитись експерименти, які підтвердили б або спростували міфологічну традицію про плавання аргонавтів, на кшталт того, який свого часу здійснив британець Т. Северин, котрий довів принципову можливість подолати Босфор на судні з двадцятьма гребцями, використовуючи протитечії [32]. Утім, надійність реконструкцій, за якими будувався його плавзасіб, у фахівців викликає сумніви.

¹¹ Див., напр., працю Р. Янко про найраніші пам'ятки евбеїського алфавіту [37].

тральній Італії), так і у північно-східному (на півострові Халкідіка). Скептики нині воліють реінтерпретувати наявні археологічні дані, віддаючи пріоритет у морській торгівлі не грекам, а фінікійцям [35—36]. Зауважу, що якраз для північного напрямку колонізації такий скепсис виглядає не надто виправданим.

Результати останніх археологічних досліджень дозволили суттєво переглянути хронологію грецької (особливо єврейської) активності на північних берегах Егеїди. Матеріальні сліди їхньої діяльності фіксуються ще з XII ст. до н. е., тобто з пізньомікенського часу. Основна, або принаймні, найбільш представницька їх кількість походить із території двох майбутніх грецьких полісів — Торони та Менди [33]. Прикметно, що Торона була заснована Халкідією, а Менда — Еретрією, тобто в колонізації брали участь обидва поліси. Інша річ, чи можна однозначно інтерпретувати ці матеріальні рештки як свідчення існування тут грецьких поселень (або факторій), чи вони свідчать лише про регулярні торговельні контакти? Той факт, що на некрополі Менди еллінські культові практики фіксуються ще з XII ст. до н. е., а культові будівлі «грецького вигляду» — з X ст. до н. е. дозволяє нам усе ж обережно припустити наявність тут єврейських емпоріїв, тобто торговельних факторій, починаючи щонайпізніше з субмікенського періоду [33, С. 13—16].

Цікаво, що прибічники концепції тотального фінікійського пріоритету в посередницькій торгівлі з-поміж грецьких археологів намагаються довести, що взагалі вся імпортна продукція (із грецькою включно) у часи «Темних віків» доставлялася на північ (і на захід теж) самими фінікійцями, відводячи грекам ледь не роль пасивних спостерігачів. Але археологічні матеріали з Халкідіки дозволяють відкинути такий занадто скептичний погляд на роль єврейців у морській торгівлі (та й колонізації).

Справді ж масове освоєння останніми (головно халкідіями) Халкідіки та околиць припадає вже на VIII ст. до н. е. і воно безпосередньо передує подіям так званої Лелантської війни кінця VIII — першої половини VII ст. до н. е., характер і перебіг якої залишається предметом палких дискусій серед антикознавців. Традиційний погляд на Лелантську війну, згідно з яким вона являла собою не рядовий конфлікт між Халкідією та Еретрією за родючу рівнину р. Лелант, а була протистоянням двох коаліцій економічно розвинутих полісів¹², що призвело до розмежування сфер колоніальної експансії, в останні десятиліття зазнає критичних атак з боку прибічників скептично-деструкторських поглядів на античну традицію. Хтось у принципі заперечує можливість збереження авторами доби класики (а тим більше пізніших епох) реальної історичної традиції, більш-менш відповідної часу війни [40, С. 24—31], а хтось і взагалі висуває екзотичні гіпотези й тумачить війну між Халкідією та Еретрією як щось на кшталт серії лицарських поєдинків на античний манер (утім, подібні ідеї висловлювались вже давно, чи не за сто років до появи статті Бершадського) [41].

Лелантська війна є однією з найконтroversійніших подій в історії архаїчної Греції. З точки зору одних антикознавців вона є чи не ключовою подією цієї

¹² Найвичерпнішим дослідженням, в якому аналізуються наявні джерела та історіографія, залишається спеціально присвячена Лелантській війні монографія В. Паркера [39].

доби, хід і наслідки якої багато в чому визначили шляхи розвитку Давньої Греції та хід Великої грецької колонізації зокрема. Натомість із погляду їх опонентів Лелантська війна — це суто історіографічна конструкція, створена антикознавцями шляхом довільної добірки та тенденційної інтерпретації свідчень античної літературної традиції, яка сама по собі не відзначається надійністю, та «підгонки» під неї даних археології. Історіографія питання величезна, хоча монографічні дослідження й досі обмежуються лише працею В. Паркера (1994) [39]. З огляду на те, що у рамках однієї статті фізично неможливо зупинитись на всіх аспектах «лелантських контроверсій»¹³, тут я обмежусь лише одним, проте одним із ключових — колонізаційним, адже акцент робитиметься в першу чергу на тому, як вплинула Лелантська війна на процес грецької колонізації басейну Чорного моря та підступів до нього — Північної Егеїди (узбережжя Македонії і Фракії) та Пропонтиди.

Отже, традиційно Лелантська війна вважається протистоянням (чи серією конфліктів) між двома коаліціями полісів, де безпосередньо битва за родючу Лелантську рівнину на о. Евбея між Халкідою та Еретрією була лише одним із епізодів. Війна відбувалась на різних театрах і, згідно з традиційною точкою зору, в її ході відбувся своєрідний розділ сфер впливу: Халкіда та її союзники, насамперед, Коринф, перешкодили еретрійцям та їхнім союзникам мегарцям утвердитись на західному колонізаційному напрямку (у Великій Греції та на Іонічному морі), натомість останні у союзі з мілетянами поступово починають домінувати на іншому, північно-східному напрямку грецького колонізаційного руху. Попри весь скепсис деконструкторів, в останні десятиліття ідея «колонізаційних союзів»¹⁴ знаходить все більше прибічників і нову аргументацію, про що (відносно понтійської колонізації) йтиметься далі.

Утім, щодо складу коаліцій, щодо того, чи справді існували, нехай і не формалізовані, союзи, чи все зводилось до серії протистоянь у режимі «сам на сам» між давніми сусідами-ворогами (як-от Мілет та Самос чи Коринф та Мегари), дослідники, зважаючи на фрагментарність джерельної бази, згоди не дійшли. У найбільш мінімалістичному варіанті союзниками Халкіди визнаються Коринф та Самос (а ситуативно — і фессалійці), також, із меншою вірогідністю, кілька менших полісів, на кшталт Наксоса, а союзниками Еретрії — Мілет та Мегари та, з меншою вірогідністю, поліси, які знаходились у дружніх взаємовідносинах з останніми та у ворожих — із союзниками Халкіди, такі як Хіос чи Парос. Більшість антикознавців вважають Лелантську війну не глобальним конфліктом на кшталт Пелопоннеської, а радше серією окремих конфліктів на різних театрах, де власне евбеїський театр бойових дій був лише одним із кількох, нехай і центральним. Інші епізоди конфлікту розгортались за межами острова,

¹³ Варто зауважити, що вся історіографія аж до середини 1990-х рр. детально проаналізована у праці В. Паркера. Студії ж останніх десятиліть, по суті, не додали принципово нових концепцій, являючи собою радше варіації на давні теми.

¹⁴ Не варто їх плутати з «торговельними лігами» Барна, надто модернізаторські концепції котрого давно визнані анахронізмом.

головним чином між новозаснованими апойкіями як на заході, так і на сході грецького світу. До таких «колоніальних» протистоянь належать, зокрема:

1) боротьба між халкідськими та еретрійськими колоністами, які спільно заснували Пітекусси на о. Іск'я, котра завершилася вигнанням останніх;

2) атака коринф'ян на чолі з Херсикратом на колонію еретрійців на о. Керкіра у 734 р. до н. е., через що останні були змушені залишити острів і перебратись аж на узбережжя Македонії;

3) конфлікт між мегарськими поселенцями та халкідськими й коринфськими колоністами у Східній Сицилії, в результаті якого мегарцям удалося заснувати тут власну апойкію — Мегари Гіблейські — з величезними труднощами та в несприятливій місцевості, що спричинило фактичну зупинку мегарської колонізації Заходу.

Всі ці три конфлікти відбулися практично синхронно, що суттєво підважує позиції ультраскептиків, які воліють заперечувати будь-який зв'язок між цими подіями. І саме в контексті встановлення коринфсько-халкідського контролю як над шляхами з Греції до Італії та Сицилії (Керкіра), так і над ключовими пунктами у цьому регіоні (Мессінська протока, де халкідяни заснували апойкії на обох її берегах, Пітекусси та, згодом, Куми, як кінцеві пункти на шляху до Центральної Італії тощо) цілком логічним виглядає переключення уваги мегарців на північно-східний колонізаційний напрямок і координація зусиль із Мілетом та його союзниками. І саме тоді Мілет та Мегари стали провідними полісами, які організовували й провадили колонізацію у північно-східному напрямку.

В історіографії Великої грецької колонізації домінує думка, що колонізаційний рух у північно-східному напрямку розпочався пізніше, ніж освоєння, скажімо, берегів Кампанії чи Східної Сицилії, попри те, що македонське узбережжя від Греції розташоване не далі островів біля кампанського узбережжя, де знаходилось найраніше грецьке поселення на території Італії (Пітекусси). Утім, із середини минулого століття почастішали припущення, що, принаймні, колонізація Халкідіки розпочалася раніше, ніж Італії та Сицилії [42, С. 379—380]. Археологічні дослідження останніх десятиліть підкріпили цю гіпотезу конкретним матеріалом як з території Халкідіки, так і з поселень узбережжя Фракії [33, С. 16 і далі].

Попри те, що колонізацію Північної Егеїди розпочали саме евбейці, їхня роль в освоєнні північно-східного напрямку була доволі обмеженою. Еретрійська колонізація якраз під час війни згупає: лише у 733 р. до н. е. еретрійські поселенці, вигнані коринф'янами з Керкіри, перебираються на північний схід і засновують Метону (Мефону) на березі Термайської (Солунської) затоки [43, С. 393—395; 39, С. 38 і далі]. Але це був уже останній акорд. Халкідіка поступово повністю переходить під контроль саме халкідських поселенців [33, С. 33—51]. Щоправда, і сама Халкідіка теж слабне в ході війни, тож останній етап колонізації Халкідіки халкідяни здійснюють спільно з андросцями, чи радше навіть навпаки — андросці у кооперації з халкід'янами [33, С. 52—66]. Важлива деталь: до того о. Андрос перебував у залежності від Еретрії, тож сам факт кооперації є додатковим свідченням того, що саме Халкідіка та її союзники вийшли

переможцями у війні¹⁵. Спільними зусиллями андросців з халкідянами було виведено чотири апоїкії, найвідомішими з яких були Акант (Аканф) та Стагіра.

Та утвердженням на македонському узбережжі успіхи халкідян та їхніх союзників на північному напрямі й вичерпались, яскравим підтвердженням чому є колонізація узбережжя сусідньої Фракії: із трьох найбільших апоїкій фракійського узбережжя від р. Стримон на заході до Геллеспонту на сході всі три були засновані союзниками Мілета¹⁶. Першими, згідно традиційного датування, були паросці, які колонізували о. Фасос, а згодом і фракійське узбережжя навпроти нього (так звану фасоську перею). Про участь Пароса в Лелантській війні безпосередніх відомостей немає, але цей поліс знаходився у перманентному конфлікті із сусіднім Наксосом, а наксосці, як стверджує традиція, були партнерами халкідян у колонізації Східної Сицилії, про що свідчить і назва першої тамтешньої колонії¹⁷. Початок колонізації острова зазвичай відносять до початку VII ст. до н. е.: першу експедицію, яку датують 680—670-ми роками, очолював Телесікл — батько поета Архілоха¹⁸, а у 660—650-х роках відбувається друга експедиція на чолі з Главком та за участі самого Архілоха. Перебіг експедицій, їх точне датування та час освоєння фасоської переї лишаються предметом дискусій, але сам факт освоєння острова паросцями, загальний час колонізації та історичність лідера принаймні другої експедиції не викликають сумнівів¹⁹.

Приблизно у цей самий час, орієнтовно в самому кінці першої половини VII ст. до н. е., давній і вірний союзник Мілета — Хіос — засновує Маронею. Утім, археологічно підтвердити чи спростувати дату заснування Мароней, базовану на античній традиції, наразі неможливо, оскільки місто доби архаїки досі не досліджено, ба більше — навіть точно не локалізовано (знайдені шари датуються не раніше елліністичного часу) [48, С. 111]. При цьому дослідники припускають доволі мирне співіснування хіоських поселенців із місцевим фракійським населенням, що контрастує із ситуацією на Фасосі [48, С. 113].

Приблизно в той самий час, у 656—652 рр. (найпоширеніша дата — 654 р.) інші давні союзники мілетян — клазоменці — заснують м. Абдери. В історіографії, зважаючи на факт пізнішої реколонізації міста, довго домінувала думка, що десь на межі VII—VI ст. до н. е. місцеві фракійці здійснюють збройний напад

¹⁵ Так вважають більшість дослідників, утім дані про переможця у цій війні непрямі, що створює простір для спекуляцій.

¹⁶ Та й єдина євбейська колонія тут — Дікайя — була заснована еретрійцями [43, С. 395—397].

¹⁷ Сицилійський Наксос традиційно вважається найпершою грецькою апоїкією на острові.

¹⁸ Поезії Архілоха слугують цінним джерелом з історії колонізації Фасосу, причому їх інформація чим далі, тим більше підтверджується археологічними та епіграфічними даними, всупереч скепсису деконструкторів (див., напр.: [44]).

¹⁹ Про дискусійні питання колонізації острова та переї див.: [44—47] та ін. А. Грейєм відстоює «низьку» дату заснування апоїкії паросців на Фасосі, але археологічні дані змушують багатьох дослідників не відкидати категорично ранню дату [33]. Основна література питання наведена А. Грейємом [46, С. 365, примітка № 1].

і руйнують клазоменське поселення [6, С. 78—80]. Однак, як показали нещодавні археологічні дослідження архаїчного некрополя, він функціонував протягом усього VI ст. до н. е. [49]. Утім, існування апойків було складним: поселення розташовувалось поблизу заболоченої місцевості, його мешканці страждали від малярії, а дитяча смертність була надзвичайно високою. Радикальні зміни сталися у 545 р. до н. е., коли Абдери були реколонізовані, цього разу іншими союзниками мілетян — теосцями, які покинули власне місто, рятуючись від персів [50]. Між іншим і теосці, і, вочевидь, клазоменці (якщо вірити не надто зрозумілій фразі Страбона про «клазоменські вежі») [Strabo XI, 2,4]²⁰ з'являються разом із мілетянами й на Тамані...

Утім, основний колонізаційний потік йшов повз береги Північної Егеїди. Недарма флагмани колонізації Пропонтиди, чорноморських проток та самого Чорного моря — Мілет і Мегари — у своїй колонізаційній активності оминали цей регіон. Лише мілетяни, уже після утвердження ключових апойків у Пропонтиді та на Понті, здійснили доволі пізні, не надто масштабні та загалом невдалі спроби утвердитися тут.

Пояснення цьому доволі просте. Основний морський шлях із басейну Егейського моря у басейн Чорного оминав північні береги першого: він йшов від Троади через Геллеспонт і далі вздовж південного, азійського берега Мармурового моря²¹. Недарма саме тут засновані найперші й найпотужніші апойки, метрополіями яких були вищезгадані лідери понтійської колонізації — Мілет і Мегари.

Час початку грецької колонізації регіону лишається предметом дискусій, оскільки напряму пов'язаний із визнанням або запереченням античної традиції, згідно з якою заснування апойків відбувалося у два етапи (десь як в ситуації з Абдерами), і ранній етап колонізаційної активності традиція відносить ще до VIII ст. до н. е. Згідно з античною традицією, греки, насамперед мілетяни, у добу піднесення Фрігійського царства здійснили першу спробу проникнення до акваторії Чорного моря та утвердження на його південному узбережжі. Саме з цими спробами можна пов'язати ранню дату заснування Кізіка в Пропонтиді (756 р. до н. е.)²² та Сінопи (до кіммерійського вторгнення 751 р.)²³. Ці перші апойки (або, можливо, емпорії), згідно античної традиції, було зруйновано вна-

²⁰ Судячи з тексту, це вежі для спостереження за ходом риби, але ж, очевидно, що вежі клазоменців мали бути збудовані клазоменськими поселенцями, про яких жодних інших відомостей ми не маємо.

²¹ Доволі детально цей шлях розглянутий у статті І. Малкіна та С. Шмуєлі [24].

²² Не забуваймо, що однією з головних статей експорту Фрігії був живий товар, а саме Кізик славився як центр торгівлі фрігійськими рабами, що підтверджується й епіграфічно: VI ст. до н. е. датується почесний декрет із мілетської колонії Кізіку (SIG³ 4). Аналіз цього документа в контексті фрігійської работорівлі було здійснено у статті Д. Льюїса [51, С. 320—321].

²³ Скепсис стосовно ранньої дати давній і стійкий (див., напр.: [52—53]). Утім археологічні дані й досі надто фрагментарні, аби робити остаточні висновки (див. праці О. Дунана, зокрема [54]).

слідок кіммерійської навали у середині VIII ст. до н. е. (принаймні, це стосується Сінопи) і новий етап колонізації відноситься вже до середини VII ст. до н. е. — із заснуванням Калхедона, (ре)колонізацією Кізику та утвердженням цілої низки нових апойкій на кшталт Абідосу.

Археологічними даними факт раннього етапу колонізації наразі не підтверджується. Утім, це й не дивно, зважаючи на те, що грецькі Кізик та Сінопа взагалі слабо вивчені археологічно, адже ранні поселення, безумовно, не могли бути великими за площею і в силу нетривалого існування не могли лишити по собі значний культурний шар. Ймовірно, певне світло на проблему могли б кинути результати розкопок некрополів, як то було у випадку Абдер. Тож, зважаючи на ці обставини, наразі доцільніше ставитись до інформації про ранню колонізацію Пропонтиди та південного узбережжя Чорного моря без надмірного скепсису.

Що ж до датування другого, основного етапу колонізації регіону, то воно загалом не викликає принципових суперечок²⁴. Тут більш дискусійним питанням є причини заснування тієї чи іншої апойкії. Найменш спірними в цьому випадку є, звичайно, ті випадки, коли остання розташовувалась у ключових точках на морському шляху з Егейського моря до Чорного. І тут ми знову повертаємось до проблеми системи течій у Пропонтиді та протоках, про яку вже йшлося вище, під час розгляду питання проникнення мікенців у Понт.

Дослідження режиму течій та морських шляхів у протоках і Мармуровому морі [24] дозволяє дійти висновку, що на цій ділянці Мілет та Мегари змогли поставити під контроль всі ключові пункти від Геллеспонту до Боспора Фракійського включно. При цьому між полісами відбулося свого роду територіальне розмежування: західна і центральна частини шляху — від Абідоса на Геллеспонті через Паріон і до Кізіка та Проконнеса в районі островів контролювали апойкії, засновані Мілетом (самостійно або, як у випадку Паріона, спільно із союзниками) [55, С. 46]²⁵, тоді як східна його частина, зокрема вхід до Боспору Фракійського у районі Калхедону перебувала під контролем мегарських апойкії.

Загалом Мегари домінували в усій східній частині узбережжя Мармурового моря, не лише на його південному, азійському березі, але й на північному, європейському. На першому, окрім Калхедону, вони заснували Астак²⁶, на виході з

²⁴ Дискусії виникають головно тоді, коли дані писемних джерел суперечливі, як-от щодо часу заснування Астака.

²⁵ Найсхіднішою мілетською апойкією був, очевидно, Кіос, але він знаходився у глибині затоки й дещо осторонь від основних морських шляхів.

²⁶ Час його заснування — дуже дискусійний. Джерела дають суперечливу картину, адже, з одного боку, вказують на 712 / 711 р. як на дату його заснування, а з іншого — доводять, що серед його засновників були мешканці Калхедона, заснованого 685 р. Спроби прийняти ранню дату, зважаючи, що Астак було засновано з метою налагодження торгівлі з Фрігією, як на мене, виглядають не надто переконливо, зважаючи на вивіз фрігійських рабів із Кізіка. Більшість дослідників приймають саме пізню дату [55, С. 51; 56, С. 777].

Босфору — Візантії і Селімбрію на захід від нього на європейському березі²⁷. Почали вони з азійського берега, уздовж якого пролягав морський шлях з Егеїди до Понту Евксинського, тому й заснування Калхедону перед Візантією, який контролював зворотний шлях, у цьому контексті виглядає не дивним, а якраз закономірним²⁸. Саме так і варто розглядати подальші зв'язки між Калхедоном і понтійськими апойкіями, наприклад, мілетською Ольвією²⁹.

Повертаючись до теми розподілу «сфер колонізаційного впливу» у районі Пропонтиди й проток, можна умовно виокремити чотири зони, у колонізації яких домінував один конкретний поліс. Дві такі зони вже окреслювались вище — це зони мілетського та мегарського домінування. Ще одна подібна зона знаходилась у районі Геллеспону, головним чином, на його північному березі — на півострові Херсонес Фракійський, де активно проходила лесбоська (головно мітиленська) колонізація [58, С. 96]³⁰. Між Херсонесом Фракійським та контрольованим мегарцями районом північного узбережжя Пропонтиди вклинились самосці — історично заляті вороги мілетян і єдині з-поміж мешканців полісів, які освоювали район Мармурового моря та проток, учасники Халкідської коаліції. Тож на їхній колонізаційній діяльності варто зупинитись окремо.

Першим важливим кроком самосців на шляху утвердження на морських путях, які вели до Геллеспону, вважають колонізацію стратегічно розташованого о. Самофракія, яка відбулася десь усередині VII ст. до н. е. [33, С. 110]. Утім, питання, хто ж саме першим з греків колонізував острів, виглядає доволі контроверсійним: писемна традиція тут надзвичайно скупа, а дані археології вказують на наявність на острові еолійського елемента. І, якщо А. Грейем, спираючись головню на дані писемних джерел, твердить про пріоритет самосів у заснуванні місцевої апойкії, відкидаючи скільки-небудь суттєву роль еолійців [60], то низка інших дослідників, спираючись якраз на археологічні дані, притримуються діаметрально протилежної думки, вважаючи еолійську (і конкретно — лесбоську) присутність на острові чи не вагомішою за іонійську (самоську), припускаючи можливість колонізації острова саме мітиленцями [33, С. 110—111]. У такому випадку колонізацію Самофракії слід розглядати не стільки у контексті самоської колонізаційної активності, скільки як елемент лесбоської (мітиленської) колонізації Геллеспону.

Однозначнішою є ситуація із заснуванням Самосом апойкії у західній частині північного узбережжя Мармурового моря — Бізанте та Перінфу. Це відбулося орієнтовно наприкінці VII ст. до н. е., тобто вже після утвердження ключових мілетських та мегарських апойкії у Пропонтиді. Писемна традиція, яку, здається, ніхто з істориків не намагається заперечити, стверджує, що між самоськими поселенцями,

²⁷ Існує навіть припущення, що Селімбрія була субколонією Візантії, як Астак — Калхедона [55, С. 52—53].

²⁸ Про режим течій при вході в Босфор і розташування обох апойкії див.: [24].

²⁹ Див. докл.: [57].

³⁰ Згодом цю територію, де підкоряючи, де витісняючи лесбоських колоністів, візьмуть під контроль афіняни. Але і Сестос, і Мадітос, і Сігей на азійському узбережжі, а також, вірогідно, Елайос (Елей) були засновані саме лесбосцями у VII ст. до н. е. [54].

які заснували Перінф, і мешканцями сусідньої мегарської апойкії Селімбрії виник збройний конфлікт, вистояти в якому перінфці змогли завдяки збройній допомозі метрополії. Про джерела конфлікту традиція не говорить прямо, але напевно мешканці Селімбрії вважали навколишні землі зоною своїх виключних інтересів³¹ і появу тут самосів сприйняли як відверте зазіхання. Саму ж колонізаційну активність Самоса можна пояснити налагодженням торгівлі з басейном Чорного моря, на шляхах до якого (точніше, з якого) лежало північне узбережжя Пропонтиди. Утім, питання співвідношення південного і можливого північного морського шляхів у Мармуровому морі ще потребує окремого дослідження³².

І ось тут, припускаючи кооперацію Мілета з Мегарами під час освоєння південного берега Мармурового моря і говорячи про конфлікт останніх із Самосом при освоєнні його північного узбережжя, ми підходимо до принципового питання, що здавна викликає запальні дискусії серед антикознавців, які вивчають історію Греції доби архаїки загалом й історію Великої грецької колонізації зокрема: чи існували в цей час тривалі міжполісні союзи або ж у зовнішній політиці цього часу панував тотальний партикуляризм?

Ідея існування міжполісних союзів у добу архаїки в історіографії не нова. Особливо популярною вона була до середини минулого століття, тоді як ближче до кінця століття подібні ідеї були оголошені сутою модернізацією і в історіографії запанувала теза про принципову неможливість утворення стійких союзів у такий ранній час (і, відповідно, заперечувалась сама можливість будь-якого масштабного і тривалого конфлікту, до якого могла би бути залучена значна кількість полісів). Знаковим для радикально-скептичної історіографії став присвячений Лелантській війні розділ в узагальнюючій праці Дж. Галла з історії Греції доби архаїки [40, С. 24—31], де автор доводив відсутність будь-якої автентичної традиції про Лелантську війну: оскільки міжполісних союзів не могло бути в принципі, то не могло бути й їх координації під час колонізації.

Утім, протилежна деструкторській тенденція в історіографії не зникла остаточно, хоча й до певної міри маргіналізувалась. Причиною тому були нові археологічні та епіграфічні відкриття, які значною мірою підтверджували дані писемної традиції про заснування тих чи інших апойкій. До них належали й згадані відомості про реальність існування клазоменської колонії в Абдерах або про історичність персоналій лідерів пароської колонізаційної експедиції на Фасос.

Окрім того, ці дані дозволяють наново поставити питання про існування сталої мілетсько-мегарської коаліції у процесі освоєння басейнів Мармурового та Чорного морів. Сама по собі ця концепція має вже майже столітню історію: ще в 1934 р. К. Ганель сформулював ідею «колонізаційного союзу» Мілету та Мегар [56, С. 132—135]. Попри те, що прибічники цієї концепції знаходились у відчутній меншості, вона здобувала нових прихильників [62, С. 16]. Віднос-

³¹ Або ширше — зоною пріоритету мегарських апойкій.

³² І. Малкін та С. Шмуелі [24], напр., узагалі не розглядають шлях уздовж північного берега Пропонтиди як альтернативу південному.

но нещодавно ідея колонізаційного союзу Мілету і Мегар, із залученням усього комплексу інформації і на підставі порівняльного аналізу соціальних інституцій та релігійних практик Мілета і Мегар, була викладена у фундаментальній статті німецького дослідника А. Герди, де наведено як історіографію проблеми, так і розглянуто джерельну базу, зокрема і нові дані чи інтерпретації [62]³³.

І тут ми знову повертаємось до тісного взаємозв'язку між концепцією масштабного міжполісного конфлікту (чи, радше, серії конфліктів), який ми з певною умовністю називаємо Лелантською війною, і питанням розподілу сфер колонізаційного впливу.

Усі без винятку антикознавці, які не відкидають у принципі ідею реальності Лелантської війни, наголошують, що в цьому конфлікті Мілет та Мегари знаходились по один бік³⁴. І хоча Мегари, як вважається, спочатку спробували виводити колонії у західному напрямку, а до східного вектору звернулись лише в результаті тиску коринфсько-халкідської коаліції, яка унеможливила подальшу мегарську активність на заході, тоді як Мілет взагалі не був зацікавлений у колонізації в західному напрямку³⁵, результат був одним: поліси координували свої зусилля на колонізаційних шляхах [55, С. 59].

І тут перший етап проникнення греків у східному напрямку — освоєння басейну Мармурового моря і чорноморських проток — виглядає дуже показовим. Практично всі ключові пункти на морському шляху з Егейського до Чорного моря були засновані або Мілетом (Абідос, Кізик, Проконнес), або Мегарами (Калхедон, згодом і Візантія). Навіть ті з дослідників, які загалом без жодного ентузіазму ставляться до ідей колонізаційних союзів, мусять визнати, що конфлікт між мілетськими та мегарськими апоїкїями практично унеможливував би подальше освоєння басейну Чорного моря [55, С. 59—60]. Тривалі дружні відносини як між метрополіями, так і між заснованими ними апоїкїями підтверджуються й античною традицією³⁶. Тож концепція кооперації між Мілетом та Мегарами виглядає цілком вірогідною, як і припущення про можливий розподіл сфер впливу в Пропонтиді. Ці союзницькі відносини, вочевидь, збереглися і під час освоєння басейну Чорного моря, але це питання має стати темою окремого дослідження.

³³ Принагідно зауважу, що не всі дослідники мегарської колонізації поділяють думку, що Мілет та Мегари координували свої зусилля, навіть якщо вони й погоджуються з тим, що під час Лелантської війни обидва поліси були на боці Еретрії (див., напр.: [15, С. 184; 55, С. 59]).

³⁴ Навіть А. Робу, який припускає наявність конфлікту між Мегарами й Мілетом у Пропонтиді, вважає, що в Лелантській війні Мегари, як ворог Коринфа, перебували у складі союзників Еретрії [15, С. 262]. Детальніше історіографію див.: [39, С. 13 і далі; 55, С. 55 і далі; 59, С. 63, прим. № 184].

³⁵ Недаремно ж традиція ранньої колонізації Пропонтиди й Чорного моря пов'язується лише з мілетською активністю.

³⁶ Про взаємини Калхедона з Ольвією говорилося вище, союзницькі відносини єднали в добу класики Калхедон із Кізиком [57, С. 984]. Звичайно, не варто вважати, що союзи неодмінно були постійними й незмінними у часі, але протилежних прикладів у розпорядженні істориків явно обмаль.

REFERENCES / СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Tsatskheladze, G.R. (Ed.) *Greek Colonisation: An Account of Greek Colonies and Other Settlements Overseas*. Vol. 1. Lieden; Boston: Brill, 2006.
2. Tsatskheladze, G.R. (Ed.) *Greek Colonisation: An Account of Greek Colonies and Other Settlements Overseas*. Vol. 2. Lieden; Boston: Brill, 2008.
3. Dunbabin, T.J. *The Western Greeks: The History of Sicily and South Italy from the Foundation of the Greek Colonies to 480 b.c.* Oxford: Clarendon Press, 1948.
4. Manfredi, V.M. *I greci d'Occidente*. Milano: Mondadori, 1996 [in Italian].
5. Pugliese Carratelli, G. (Ed.) *I Greci in occidente*. Milano: Bompiani, 1996 [in Italian].
6. Isaac, B.H. *The Greek Settlements in Thrace until the Macedonian Conquest*. Leiden: Brill, 1986.
7. Woodhead, A.G. *The Greeks in the West*. London: Thames and Hudson, 1962.
8. Burn, A.R. The So-Called "Trade-Leagues" in Early Greek History and the Lelantine War. *The Journal of Hellenic Studies*. 1929. 49(1): 14-37.
9. Kryzhickij, S.D., Rusjaeva, A.S., Krapivina, V.V., Lejpunskaja, N.A., Skrzhinskaja, M.V., Anohin, V.A. *Olvija. Antichnoe gosudarstvo v Severnom Prichernomore*. Kyiv, 1999 [in Russian].
[Крыжицкий С.Д., Русяева А.С., Крапивина В.В., Лейпунская Н.А., Скржинская М.В., Анохин В.А. *Ольвия. Античное государство в Северном Причерноморье*. Киев: ИА НАНУ, 1999. 681 с.]
10. Walker, K.G. *Archaic Eretria. A Political and Social History from the Earliest Times to 490 BC* London; New York: Routledge, 2004.
11. Salmon, J.B. *Wealthy Corinth: A History of the City to 338 B.C.* Oxford: Clarendon Press, 1984.
12. Gorman, V.B. *Miletos, the Ornament of Ionia: A History of the City to 400 B.C.E.* Ann Arbor: University of Michigan Press, 2001.
13. Shipley, G. *A History of Samos, 800—188 BC*. Oxford: Clarendon Press, 1987.
14. Ehrhardt, N. *Milet und seine Kolonien: vergleichende Untersuchung der kultischen und politischen Einrichtungen*. (Europäische Hochschulschriften, Reihe 3, 206.) Frankfurt; Bern; New York: Peter Lang, 1983 [in German].
15. Robu, A. *Mégare et les établissements mégariens de Sicile, de la Propontide et du Pont-Euxin. Histoire et Institutions*. Berlin; Bern; Brussels; Frankfurt; New York; Oxford and Vienna: Peter Lang, 2014 [in French].
16. Stickler, T. *Korinth und seine Kolonien. Die Stadt Am Isthmus Im Mächtegefüge Des Klassischen Griechenland*. Berlin: Akademie Verlag, 2010 [in German].
17. Vanschoonwinkel, J. *Mycenaean Expansion*. Tsatskheladze, G.R. (ed.) *Greek Colonisation. An Account of Greek Colonies and Other Settlements Overseas*. Vol. 1. 2006: 41-113.
18. Immerwahr, S.A. *Mycenaean Trade and Colonization*. *Archaeology*. 1960. XIII: 4-13.
19. Blake, E. *The Mycenaeans in Italy: A Minimalist Position*. *Papers of the British School at Rome*. 2008. 76: 1-34.
20. Iacovou, M. *Cyprus: from Migration to Hellenisation*. Tsatskheladze, G.R. (ed.) *Greek Colonisation. An Account of Greek Colonies and Other Settlements Overseas*. Vol. 1. 2006: 219-288.
21. Kelder, J.M. *Mycenaean Trade in Western Anatolia*. *Talanta: proceedings of the Dutch Archaeological and Historical Society*. 2006. 36: 49-86.
22. Vanschoonwinkel J. *Greek Migrations to Aegean Anatolia in the Early Dark Age*. Tsatskheladze, G.R. (ed.) *Greek Colonisation. An Account of Greek Colonies and Other Settlements Overseas*. Vol. 1. 2006: 115-141.
23. Boer, J.G. de. *Phantom-Mycenaean in the Black Sea*. *Talanta*. 2006—2007. 38-39: 277-302.

24. Malkin, I., Shmueli, N. The city of the blind and the founding of Byzantium. *Mediterranean Cities: Historical Perspectives*. 2015: 21-36.
25. Korfmann, M. Troia, an Ancient Anatolian Palatial and Trading Center: Archaeological Evidence for the Period of Troia VI/VII. *Classical World*. 1998. 91 (5): 369-385.
26. Zangger, E. Artificial Ports and Water Engineering et Troy. *Olba*. 2015. XXIII: 583-616.
27. Carpenter, R. The Greek Penetration of the Black Sea. *American Journal of Archaeology*. 1948. 52 (1): 1-10.
28. Labaree, B.W. How the Greeks Sailed into the Black Sea. *American Journal of Archaeology*. 1957. 61 (1): 29-33.
29. Graham, A.J. The Date of the Greek Penetration of the Black Sea. *Bulletin of the Institute of Classical Studies*. 1958. 5 (1): 25-42.
30. Meijer, F. A history of seafaring in the Classical world. London: Routledge, 2014.
31. Casson, L. Ships and Seamanship in the Ancient World. Princeton; N.J.: Princeton University Press, 1971.
32. Severin, T. The Jason Voyage: The Quest for the Golden Fleece. London: Book Club Associates, 1985.
33. Tiverios, M. Greek colonisation of the northern Aegean. *Tsetsckbladze, G.R. (ed.) Greek Colonisation. An Account of Greek Colonies and Other Settlements Overseas*. Vol. 2. 2008: 1-154.
34. Charalambidou, X. Viewing Euboea in Relation to its Colonies and Relevant Sites in Northern Greece and South Italy-Sicily. *Mazarakis, A.A., Alexandridou, A. & Charalambidou, X. (Eds.). Regional Stories Towards a New Perception of the Early Greek world, Proceedings of the International Symposium in honour of Professor Jan Bouzek*. University of Thessaly, IAKA Department. 18-21/6/2015. Volos, 2017: 85-126.
35. Papadopoulos, J.K. Phantom Euboians. *Journal of Mediterranean Archaeology*. 1998. 10 (2): 191-219.
36. Papadopoulos, J.K. "Phantom Euboians" — a decade on. *Rupp, D.W. and Tomlinson, J.E. (Eds.). Euboea and Athens: proceedings of a colloquium in memory of Malcolm B. Wallace, Athens, 26—27 June 2009*. Athens, 2011: 113-34.
37. Janko, R. From Gabii and Gordion to Eretria and Methone: the Rise of the Greek Alphabet. *Bulletin of the Institute of Classical Studies*. 2015. 58 (1): 1-32.
38. Pamir, H. Al Mina and Sabuniye in the Orontes Delta: The Sites. *Tsetsckbladze, G.R. (Ed.). Greek Colonisation. An Account of Greek Colonies and Other Settlements Overseas*. Vol. 1. 2006: 535-543.
39. Parker, V. Untersuchungen zum Lelantischen Krieg und verwandten Problemen der frühgriechischen Geschichte. Stuttgart: Franz Steiner, 1994 [in German].
40. Hall, J.M. A History of the Archaic Greek World, ca. 1200—479 B.C.E., 2nd ed. Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2013.
41. Bershadsky, N. Impossible Memories of the Lelantine War. *Mètis*, 2018. 16: 191-213.
42. Bradeen, D.W. The Chalcidians in Thrace. *The American Journal of Philology*. 1952. 73 (4): 356-380.
43. Hammond, N.G.L. Eretria's Colonies in the Area of the Thermaic Gulf. *The Annual of the British School at Athens*. 1998. 93: 393-399.
44. Owen, S. Of Dogs and Men. Archilochos, Archaeology and the Greek Settlement of Thasos. *Proceedings of the Cambridge Philological Society*. 2003. 49: 1-18.
45. Graham, A.J. The Foundation of Thasos. *The Annual of the British School at Athens*. 1978. 73: 61-98.
46. Graham, A.J. Thasian Controversies. *Graham A.J. Collected Papers on Greek Colonization*. Leiden: Brill, 2001: 365-402.
47. Hora, J.F. Greek Thrace and the Archaic Period Thassian Peraia: Interaction, Dialogue, Contact and Network in Northern Aegean. *História (São Paulo)*. 2022. 41: 1-20.

48. Triandaphyllos, D. The Landscape in Aegean Thrace before and after Greek Colonization. *Lucas, J., Murray, C.A., Owen, S. (Eds.). Greek Colonization in Local Contexts.* Oxford; Philadelphia: Oxbow, 2019: 103-122.
49. Agelakaris, A. The Clazomenean Colonization Endeavor at Abdera in Retrospect: Evidence from the Anthropological Record. *Klazomenai, Teos and Abdera: Metropoleis and Colony, Proceedings of International Symposium.* December, 2004: 327-349.
50. Graham, A. Abdera and Teos. *The Journal of Hellenic Studies.* 1992. 112: 44-73.
51. Lewis, D. The Market for Slaves in the Fifth- and Fourth-Century Aegean: Achaemenid Anatolia as a Case Study. *Woolmer, M., Lewis, D., Harris, E.M. (Eds.). The Ancient Greek Economy. Markets, Households and City-States.* Cambridge: Cambridge University Press, 2016: 316-336.
52. Drews, R. The Earliest Greek Settlements on the Black Sea. *The Journal of Hellenic Studies.* 1976. 96: 18-31.
53. Boer, Jan de. The Cimmerian Invasions in Anatolia and the Earliest Greek Colonies in the Black Sea Area. *Eirene.* 2006. XLII: 43-55.
54. Doonan, O. Colony and Conjunction: the Early Greek colony at Sinope Authors. *Frühes Ionien: Eine Bestandsaufnahme (Milesische Forschungen 5).* Mainz: Philipp von Zabern, 2007: 613-620.
55. Loukopoulou, L.D. Contribution à L'histoire de la Thrace Propontique durant la Période Archaique. Athènes, 1989 [in French].
56. Avram, A. The Propontic Coast of Asia Minor. *Hansen, M.H., Nielsen, T.H., (Eds.). An Inventory of Archaic and Classical Poleis.* Oxford: Oxford University Press, 2004: 974-999.
57. Rusiaieva, A.S., Odrin, O.V. Olyvijskyj dekret na chest kalkhedontsia i deiaki pytannia olyvijsko-kalkhedonskykh vzaiemovidnosyn. *Arkheolohiia.* 2003. 3: 41-49 [in Ukrainian]. [Русяєва А.С., Одрін О.В. Ольвійський декрет на честь калхедонця і деякі питання ольвійсько-калхедонських взаємовідносин. *Археологія.* 2003. № 3. С. 41—49].
58. Berard, J. L'expansion et la Colonisation Grecques Jusqu'aux Guerres Médiques. Paris: Aubier, 1960 [in French].
59. Loukopoulou, L. Thracian Chersonesos. *Hansen, M.H., Nielsen, T.H., (Eds.). An Inventory of Archaic and Classical Poleis.* Oxford: Oxford University Press, 2004: 900-911.
60. Graham, A.J. The Colonization of Samothrace. *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athen.* 2002. 71 (3): 231-260.
61. Hanell, K. Megarische Studien. Lund: Håkan Ohlssons Buchdruckerei, 1934 [in German].
62. Herda, A. Megara and Miletos: Colonising with Apollo. A Structural Comparison of Religious and Political Institutions in Two Archaic Greek Polis States. *Mégarika. Nouvelles recherches sur Mégare et les cités de la Propontide et du Pont-Euxin.* Paris, 2016: 15-128.

Надійшла / Received 14.03.2024

Oleksandr ODRIN

Candidate of Historical Sciences (Ph. D. in History), Senior Research Fellow,
Department of History of Ukraine of the Middle Ages and Early Modern Times,
Institute of History of Ukraine of the NAS of Ukraine (Kyiv, Ukraine)
olodrin@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-2729-6548>

THE LELANTINE WAR AND THE GREEK COLONIZATION OF THE ACCESSWAYS TO THE BLACK SEA

The purpose is the analysis of the modern historiography of the controversial issues of the beginnings of the northeastern vector of the Great Greek colonization, that is, the Greeks' development of the northern coast of the Aegean Sea, the shores of the Sea of Marmara and the Black Sea straits, which enabled further colonization of the Black Sea basin. At the same time, the colonization process is reviewed in the context of interpolis relations of the 7th — 6th centuries BC, in the center of which is the so-called Lelantine War — the first global conflict of the ancient world, the consequence of which, as it is believed, was the division of spheres of colonization influence. **Scientific novelty.** For the first time in domestic historiography, the study of the beginnings of the northern shore of the Aegean Sea, the Sea of Marmara, and the Black Sea straits colonization has been analyzed in the context of the consequences of the division of the colonization influence spheres after the Lelantine War. Not only the traditional point of view on these processes are considered but also views that reject both the reality of the global conflict and its impact on the process of colonization. **Conclusions.** The latest archaeological and epigraphic data speak against a skeptical view of the reality of the Lelantine War. They rather confirm and refine the written tradition than deny it. According to it, Miletus and Megara were allies during the conflict. Probably, allied relations between them were maintained even during colonization — the poleis coordinated their efforts on colonization routes. Long-term friendly relations both between metropolises and between the apoikias founded by them are also confirmed by epigraphic data. Therefore, the conception of cooperation and distribution of spheres of influence between Miletus and Megara during the colonization of the Marmara Sea basin and the Black Sea straits seems quite plausible. These allied relations were obviously preserved during the development of the Black Sea basin.

Keywords: *Lelantine War, colonization, historiography, Miletus, Megara, Ancient Greece.*